

zakonske zveze (zaradi česar je ostajalo mnogo prebivalstva samskega), potiskanje poročanja v zrelejšo starost in začasno izseljevanje moških.

Zbornik zaključuje članek M. Breschija o prvem izbruhu kolere v Furlaniji, kamor je bolezen prodrla leta 1836 z Ogrskega kljub sanitarnemu kordonu, ki so ga postavile oblasti, da bi zavarovale avstrijske dežele pred okužbo. Epidemija, ki so jo prinesle avstrijske vojaške čete, se je pojavila sredi maja in trajala do konca septembra. Prizadela je 17,3 promilov furlanskega prebivalstva in terjala 7,4 promilov življenj. Najbolj se je razbohotila v pomembnejših centrih ob glavnih prometnicah, zlasti v Vidmu, kar kaže na pomen geografskega dejavnika pri preprečevanju bolezni v času, ko še niso poznali način širjenja okužbe. V zdravstvenih in sanitarno-upravnih krogih sta se namreč izoblikovala dva tabora: pristaši teorije o kužnosti bolezni in nasprotniki te razlage. Nekateri zastopniki prvega tabora, med katerimi sta Furlan Pacini in Tržačan Guastalla, so s svojimi študijami v naslednjih letih bistveno prispevali k razumevanju vzrokov kolere, vendar za časa njene prve morije njihove intuicije niso mogle obroditi konkretnih rezultatov in zdravstvo je ostalo pred boleznijo nemočno. Sicer pa so storili veliko pozitivnega na ravni sanitarne politike, od kontrol do vzdrževanja čistoče in izboljšanja higienskih razmer. V Vidmu je bolezen okužila 33,3 promilov prebivalstva in to večinoma srednje starostne razrede, kar je za kolero značilno. Razširjenost znotraj mesta seveda ni bila enakomerna. V najožjem središču, ki je bilo tudi najpogosteje poseljeno, a socialno-ekonomsko najbolje situirano, je prizadela komaj 10 promilov prebivalcev. Zato pa je bila v revnejših predelih okužba do petkrat večja, še posebno vzdolž odprtih vodnih kanalov, ki so sprejemali greznične odplake. Največ žrtev je bilo med poljedelci, prav zaradi tega, ker so bili najpogosteje v stiku z okuženo vodo. Razporejenost in različne stopnje okužbe ter smrtnosti prikazuje avtor tudi s pomočjo mape, v kateri se zrcali socialno-ekonomska, bivanjska in higiensko-sanitarna podoba mesta.

Aleksej Kalc

HRVATSKA ČITAONICA U PAZINU.

Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin, 14. studenoga 1997. Pazin, 1999.

Nacionalno-politička borba Hrvata Istre u XIX. i u početku XX. st. odvijala se u specifičnim uvjetima i prilikama, u znatno drukčijima od onih u drugim hrvatskim područjima; ta je borba sličnija ili je gotovo istovjetna s borbom Slovenaca na sjeveru Istre. Radi se o tome da je Istra bila zasebna pokrajina - s Kvarnerskim

otocima - u okviru Austrijskoga primorja (središte je Trst), u cislajtanijskomu dijelu Habsburške Monarhije, te da je - uz Galiciju i donekle Dalmaciju - bila gospodarski najsiromašnija austrijska upravna cjelina; pri ovoj tvrdnji izuzimamo iz konteksta povijesne situacije Pulu, ratnu luku Monarhije. Stjecajem nepovoljnih povijesnih okolnosti većinsko, hrvatsko stanovništvo bilo je seosko, s nešto sitnoga građanstva na istoku Istre i na Kvarnerskim otocima, dok je talijansko, manjinsko pučanstvo uglavnom živjelo u gradićima zapadnoga, obalnog dijela Istre. Iako su viša upravna tijela bila austrijsko/njemačka, pokrajinom je vladao tanki talijanaško-talijanski sloj. U starome austrijskom dijelu Istre selo je bilo pod snažnim pritiskom nerealiziranoga rasteretnog duga (ezoner) još iz vremena oslobođenja kmetstva (1848.), jer je bilo presiromašno da se i materijalno oslobodi; a kolonat u nekadašnjemu mletačkom dijelu nije bio ni ukinut. Hrvatska se inteligencija do 70-ih godina uglavnom sastojala od seoskoga svećenstva. Škole i druge institucije svoj su rad zasnivale na njemačkome i talijanskom jeziku.

Hrvatski narodni preporod, koji je u prvom polovini XIX. st. snažno zatalasao Hrvatsku u mađarskome dijelu Monarhije, a znatnoga je odjeka imao i u Južnoj Hrvatskoj, u Dalmaciji (austrijsko je područje kao i Istra), zbog spomenutih nepovoljnih uvjeta u Istri je mogao imati samo slabije odjeke, a nikakve organizacijske prirode. No, građanska revolucionarna 1848. i kontrarevolucionarna 1849. godina - na prvi pogled - iznenadno su pokazale da liburnijskoj i središnjoj Istri ima svjesnoga, tada modernoga hrvatstva, da evropski "vijek nacija" nije mimoišao ni područje hrvatske Istre. Osim zbivanja iz drugih hrvatskih područja nema sumnje u to da su na situaciju u hrvatskoj Istri bitnije utjecali i odjeci događanja u susjednim slovenskim zemljama.

God. 1848./49. na preporodno-političkoj pozornici Istre i Kvarnerskih otoka pojavilo se i nekoliko ličnosti koji su se tada, a još više kasnije, idućih decenija isticali kao prvaci talijanaško-talijanskoga pokreta; to su bili Carlo Comvbi, Antonio Madonizza, Carlo De Franceschi i Tomasso Luciani. Ali i na Hrvatskoj su se strani u javnosti pojavili svećenici dr. Juraj Dobriša i Mate Bastian iz Istre te pravnik dr. Dinko Vitezić s o. Krka, pa će se i oni slijedećih desetljeća osobito isticati. Nakon pada (Bachova) neopasolutizma jedva se moglo djelovati kroz talijanaško-talijanski pokrajinski Sabor, ali organizacijski počeci hrvatskoga pokreta počeli su se utemeljivati s osnivanjem čitaonica. Tako je prva osnovana 1866. god. u Kastvu, pa kratkovremena na o. Lošinju, trajnija u Vrbniku na o. Krku, pa u Puli itd. Pridružili su im se glasila "Naša Sloga", prosvjetna "Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri", prva velika i masovna politička skupština ("tabor"), prvi ("neposredno") izabrani parlamentarni zastupnik (D. Vitezić), prvi veći broj školovanih laika itd. Do kraja stoljeća hrvatski se pokret čvrsto ukorijenio, iako je 80-ih godina došlo do

smjene preporodnoga naraštaja, pa, donekle, i do prevage jedne nacionalne ideologije nad drugom. Naime prvi naraštaj na čelu s porečko-puljskim pa tršćansko-koparskim biskupom dr. Jurjem Dobrilom držao se hrvatske varijante južnoslavenske nacionalno-ideologijske opcije biskupa dr. Josipa Jurja Strossmayera iz Banske Hrvatske; druga generacija na čelu s pravnikom dr. Matkom Laginjom bila je usmjerena u kroatističkoj nacionalnoj ideologiji dr. Anta Starčevića, također iz Banske Hrvatske. Ta je zemlja u međuvremenu od svih Hrvata pa tako i onih u Istri prihvaćana kao matica domovina. Ova druga generacija pojedinih radnika - na dobrim temeljima prethodna naraštaja - brže je i silovitije krenula u borbu s protivnicima za osnovna nacionalna, gospodarska, prosvjetna i kulturna prava. Uspjesi su se nizali, ali i iznenađeni protivnici odgovarali su istom mjerom. Stoga je hrvatski pokret 90-ih godina krenuo s valom novih čitaonica, usmjerujući sada njihovu djelatnost više u političkome, a nje u preporodno-buditeljskom smjeru. Među njima je i Hrvatska čitaonica u Pazinu.

Pazin je do 60-ih godina XIX. st. bio središte Istarskoga okruga, ovdje je 1848. godine - uz liburnijsku Istru - prvi put masovno i javno iskazano hrvatstvo, ovaj je kraj gotovo u cjelini bio hrvatski, tako da su mu preporoditelji i politički prvaci pridavali izuzetnu pažnju. To je zanimanje kulminiralo 1899. god. s početkom rada prve javne hrvatske srednje škole u Istri, gimnazije (prva, ali privatnoga karaktera proradila je 1894. god. na krčkome otočiću Košljunu, u tamošnjem franjevačkom samostanu). O tome i o drugome govori grafičko-tehnički uređeni raskošni zbornik radova, koji su rezultat proslave obljetnice osnivanja te pazinske čitaonice, odnosno rezultat skupa "Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća"; u radu simpozija sudjelovalo je devetnaest stručnjaka i znanstvenika interdisciplinarnog sastava. Skup su organizirali Koordinacija istarskih ograna Maticе hrvatske i Narodno sveučilište u Pazinu, suorganizatori su bili Društvo bibliotekara Istre, Državni arhiv u Pazinu i Sveučilišna knjižnica u Puli, a pokroviteljstvo je dalo Poglavarstvo Grada Pazina. Skup je 1997. god. održan u Pazinu, a tom je prigodom priredena i izložba dokumenata, časopisa, knjiga i fotografija o kulturnim i društvenim zbivanjima potkraj XIX. i u početku XX. stoljeća. Otkrivena je i spomen ploča.

Zbornik je velikoga (enciklopedijskog) formata te nosi sljedeći naslov: "Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu. Pazin, 14. studenoga 1997." (str. 340, s brojnim fotografijama, crtežima itd.). Zbornik je izašao u seriji "Knjižnica Acta 4", u izdanju Skupštine udruge Maticе hrvatske Istarske županije, Pula, 1999., a javnosti je 16. rujna predstavljen u Pazinu. Glavnu urednik je Josip Šiklič. Objavljeni su sljedeći prilozi: Josip Šiklič "Predgovor", dr. Petar Strčić, "Nacionalno-

politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret", Dražen Vlahov, "Prilog povijesti mjesne općine Pazin krajem 19. i početkom 20. stoljeća", Galiano Labinjan, "Dr. Šime Kurelić - glavnik mjesne općine Pazin od 1898. do 1918. godine", Radovan Vlaketić, "Izgradnja Pazina u 19. stoljeću", Giovanni D'Alessio, "Nacionalna društva i politička borba u Pazinu krajem habsburške vladavine", dr. Branimir Crljenko, "Hrvatska čitaonica u Pazinu", Ivan Grah, "Josip Grašić (1863.-1949)" (bio je svećenik u Bermu i Pazinu), mr. Božo Jakovljević, "Školstvo Pazinštine u glasilima učiteljskih društava", Ante Cukrov, "Hrvatska osnovna škola u Pazinu na prijelazu stoljeća", prof. dr. Mirjana Strčić, "Antun Kalac - hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik", mons. Josip Pavličić, "Mons. Stjepan Kroppek" (župnik u Starom Pazinu), Josip Šiklič, "Saša Šantež - profesor i kulturni djelatnik u Pazinu od 1907. do 1918. godine", mr. Marija Riman, "Što znamo o skladatelju istarske himne" (radi se o Matku Brajši Rašanu), mr. Željko Klaić, "Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj 19. i početkom 20. st.)", Stipan Trogrlić, "Pazin i Pazinština središte i žarište hrvatskog katoličkog pokreta u Istri", dr. Stella Fatović-Ferenčić, "Javnozdravstveni sadržaji na stranici zapisnika sjednica Zastupstva mjesne općine Pazin 1889.-1903.", i Davor Šišović, "Jules Verne i pazinska Jama". Na kraju su "Prilozi": Mladenka Hammer, "Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća. (Popis)", te dokumenti, foto-materijal itd.

U Istri su i prije osnivanja prve hrvatske "Čitalnice" u Kastvu (1866.) postojale čitaonice odnosno udruženja, ali ne i na hrvatskome jeziku, a nisu - u biti - imale zadatke koje su imale hrvatske čitaonice. Tako je 1844. god. u samome Pazinu, u središtu Istarskoga okruga, osnovano društvo "Casino di Società"; formirali su ga uglavnom pokrajinski državni austrijsko/njemački službenici na čelu sa samim okružnim kapetanom barunom Grimschitzom; no, i iz imena se vidi da je tbio snažan i talijanski utjecaj, koji je, postupno, i prevladao u tome društvu. Stoga su Austrijanci/Nijemci 1879. god. formirali vlastito društvo "Verein Austria"; ugroženi Nijemci, ali i ono nešto rijetke hrvatske inteligencije okupljalo se upravo u tome društvu. Talijanaško-talijanskih intelektualnih snaga bilo je još uvijek toliko da je god. 1885. osnovano je još jedno talijansko udruženje - "Società di Lettura". S pravom je 1894. godine, prigodom 50. godišnjice postojanja i djelovanja, istaknuto da je "Casino" "un baluardo d'italianità, della avita civiltà italiana". No, ta "tvrđava talijanstva" i "utvrđava djedovske talijanske civilizacije" očito je prema kraju stoljeća počela popuštati u svojoj tvrdoći kada se upravo u Pazinu i javno manifestiralo hrvatstvo, pa je uprava prešla u hrvatske ruke predstavnika apsolutne većine pučanstva. Trebalo je godinama dok se nisu sredile neke osnovne stvari, tako da je tek 29. kolovoza

1897. god. osnovana i "Hrvatska čitaonica", u novome istarsko-otočnome valu takvih udruženja. Prvi predsjednik bio je odvjetnik dr. Šime Kurelić (predsjednikom je ostao do 1909. godine). Dr. B. Crljenko u spomenutom svome članku piše: "Društvo ubrzo po osnutku živo razvija svoju široko zasnovanu djelatnost. Osniva vlastitu knjižnicu, organizira predavanja, priredbe, obilježavanja značajnih obljetnica, kazališna gostovanja, koncerte, humanitarne akcije i rad literarne, recitatorske, kazališne, glazbene i brojnih drugih sekcija. Postaje svojevrsno organizacijsko i mobilizacijsko središte svih narodnjačkih akcija, stožerno mjesto s kojeg su u početku kretale sve važne akcije osviještenih hrvatskih ljudi Pazina i Pazinšćine" (str. 113). Čitaonica je djelovala, ali uz određene teškoće. Npr., Kotarsko poglavarstvo Pazin 1911. god. određuje "Hrvatskoj čitaonici" da na svečanosti Tijelova, kada bude limena glazba svirala gradom, glazbenici "ne smiju svirati koračnice Naprej, Sokolska i Banovci iz razloga javnog reda i mira, budući da su spomenute koračnice eminentno narodni glazbeni komadi koji se eventualno mogli smatrati provokacijom druge narodnosti". Tako se izvođenje "Naprej" i "Sokolska" sasvim zabranjuje; "Banovci" se mogu izvesti, ali samo na putu od crkve do Kotarskoga poglavarstva Pazin. Predavalo se o J. Dobriću, F. Prešernu, S. Vrazu, A. Mihanoviću, Lj. Gaju, R. Boškoviću, Da Vinciju, S. Gregorčiču, D. Obradoviću, Parizu Danskoj, Tripolisu, starokršćanskoj romaničkoj arhitekturi itd., izvođene su skladbe Beethovena, Schumanna, Griega, Smetane, Brajše Rašana, Zajca, Vilhara itd., dramska djela Jeroma, Laginje, Bracca, Laufsaa itd. Na izvanrednoj skupštini Čitaonice 1905. god. odlučeno je da se priđe gradnji "Narodnoga doma", pa se to i ostvarilo. U njemu su nastupale videni umjetnici, npr., dramska umjetnica Marija Strozzi, violinist Zlatko Baloković itd. Knjižnica Doma uskoro je postala najveća posudbena javna knjižnica u Istri. Njezin rad 1918. god. zabranile su talijanske vojne okupacijske vlasti - kao i drugih čitaonica te knjižnica - te je naredena akcija "pronalaženja oružja i publikacija koje šire mržnju prema Italiji i nepoštivanje zakona".

Hrvatske su čitaonice su u Istri s Kvarnerskim otocima u rečenome razdoblju u drugoj polovici XIX. i u početku XX. st. odigrale osobito važnu ulogu - bile su ujedno i prve hrvatske institucije i društva u tome dijelu hrvatskoga prostora. Kao dio političkoga pokreta, a u okviru hrvatskoga narodnog preporoda, one su morale preuzeti na sebe i one sadržaje koje, u načelu, nemaju takva kulturno-prosvjetna društva/institucije. No, kao predstavnice apsolutno većinskoga stanovništva te pokrajine - koje je bilo teško ugroženo u svim političkim, gospodarskim, prosvjetnim i kulturnim, dakle i u nacionalnim pravima - bitno su utjecale na organiziranje toga hrvatskoga puka, na njegovo političko sazrijevanje do te mjere da se taj narod mogao pojaviti kao subjekt zbivanja u pokrajini kojom vlada tanak talijanaško-

talijanski sloj uz naklonost viših njemačkih (austrijskih) vlasti. U znatnijoj mjeri nego ranije, politički su razlozi utjecali na to da je potkraj stoljeća krenuo u život visok broj čitaonica kakvomu nema premca na drugim hrvatskim prostorima. U svega petnaest godina javlja se čak dvadesetak novih čitaoničkih društava u cislajtanijskoj pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima. To je impozantan broj nasljednica i suvremenica još uvijek živuće - već spominjane kastavske "Čitaonice" iz 1866., koja je kasnije također dobila ime "Hrvatska čitaonica". Neke su bile osnovane pa ugašene, druge su zamrle, pa su obnavljane. No, uvjeti za osnivanje i rad čitaoničkih institucija odnosno društava bili su i dalje, stalno veoma nepovoljni. Dovoljno je ukazati na slučaj s čitaonicom u Dobrinju na o. Krku, za čije su osnivanje nadležne vlasti u Trstu devet godina odbijale dati dozvolu, i to od 1885. do 1896. godine; jedan od uzroka tome je i činjenica da je upravo Dobrinj, općinsko središte te isključivo hrvatsko naselje (grad/kaštel, središte dvadesetak isto tako isključivo hrvatskih sela i zaselaka) smogao snage, a osobito praktičnoga znanja da prethodne godine, tj. 1884. prijede i na službenu upotrebu hrvatskoga jezika u općinskim tijelima, i to prvi na o. Krku. Isto je tako sam prvak pokreta dr. M. Laginja u svojoj rodnoj Klani na samom istoku Istre, u sasvim čistom hrvatskom kraju čitaonicu uspio osnovati tek 1901. godine. U Lovranu je, pak, gotovo uobičajeno postalo kamenovanje čitaoničke zgrade. U otočnom gradu Cresu hrvatska je čitaonica otvorena tek 1905. godine; od 1908. nalazila se u Narodnom domu, a 1914. god. čuvaru toga Doma i Čitaonice Kružiču protivnici su podmetnuli cigaru u kojoj je bio dinamit, pa je nesretnik u eksploziji izgubio oba oka te od toga i drugih posljedica toga napada umro poslije dva mjeseca. Ima više sličnih ili drukčijih slučajeva s čitaonicama i čitaončarima. No, talijanaško-talijanski protivnik svojim do tada isprobanim sredstvima i načinima rada, koji su redovito davali uspješne rezultate u produživanju njegove moći i vlasti - sada više nije mogao suzbiti snagu narasloga čitaoničkog pokreta; a novih ideja nije ni do sada imao, čak ni uz organiziranu pomoć iz Kraljevine Italije, napose iz redova apeninskih brojnih državnih i privatnih irendentističkih i drugih organizacija i institucija. Talijanaško-talijanskih čitaonica i do tada ima visok broj. One su djelovale i sada pod veoma povoljnim uvjetima i okolnostima, uz financijsku i drugu pomoć i pokrajinskih i općinskih vlasti, a i uz pomoć Kraljevine Italije, od tamošnjih državnih i privatnih udruženja. U izjednačenoj političkoj ("pat") poziciji od 1907. god. tadašnje hrvatske čitaonice, međutim, svojim djelovanjem u Istri i na Kvarnerskim otocima kao da dobivaju novu ulogu - kao da su pripremale narod za situaciju nakon Prvoga svjetskog rata i nacionalnu katastrofu do koje tada dolazi. No, znatnim dijelom zahvaljujući upravo čitaonicama iz toga razdoblja, pa i onoj u Pazinu, u prvim dvama desetljećima našega

vijeka, u nadolazećim veoma teškim 20-im i 30-im godinama ipak se više nije mogla dogoditi znatnija šteta za ovaj najzapadniji dio hrvatskoga korpusa. Usprkos egzodusu stotinjak tisuća Hrvata i Slovenaca, uglavnom istjeranih i prognanih iz zavičaja preko države granice, u tamo stvorenu Kraljevinu SHS, dostignuti stupanj hrvatske nacionalne svijesti više se nije mogao ugroziti ni u takvim, najtežim okolnostima. U tome i jest zaključna, kapitalna vrijednost čitaoničkoga pokreta Hrvata i Kvarnerskih otoka do 1918. godine, kada je te krajeve okupirala i zadržala Kraljevina Italija. Svojim dotadašnjim djelovanjem istarsko-otočna čitaonička društva/institucije - pa tako i pazinska - bitno su pridonijele da se trajnom održi svijest o hrvatstvu i o hrvatskoj pripadnosti ovoga područja.

Radovi u ovome pazinskome zborniku govore upravo o tim vremenima snaženja hrvatskoga političkog pokreta do te mjere da je s uspjehom do 1907. god. izjednačio pozicije s vladajućim talijanaško-talijanskim pokretom. Prilozi - rasprave, članci i napisi - različite kvalitete; ima ih znanstvenoga i stručnog sadržaja, a neki su i opće publicističke vrijednosti. Svaki prilog ima uvodni "Abstract" te sažetke na talijanskome i engleskom jeziku, a neki članci imaju i bilješke (fusnote). Usprkos različite vrijednosti priloga, zbornik je urednički dobro koncipiran, a svi članci donose i niz novih vijesti, podataka, komentara, analiza itd. Rezultat je to višedesetljetnih istraživačkih napora starijih znanstvenika i stručnjaka, ali treba naglasiti da ima priloga i mladih koji ozbiljnošću pristupa temama ne zaostaju za starijima. Neke polemičke note samo oživljuju teme i pridonose objašnjenju i razjašnjavaanju određenih problema, nastojeći dati odgovore na pitanja postavljena još i ranijih desetljeća. Zanimljivo je da nema znatnijih razlika u pristupu problematici - otprilike joj se pristupa onako (gotovo jednako) kako se pristupalo istraživanju i koncipiranju tema i do velikih, zadnjih promjena 1990./91. godine. Iako je tema omeđena Hrvatskom čitaonicom i prošlošću grada Pazina autori su u znatnoj mjeri s pravom posegnuli i za materijalima o njegovoj okolici, a, naravno, nisu mogli mimoći ni opći, istarski kontekst onodobne povijesne situacije, kao ni šire okruženje, vezano uz austrijsko/njemačku višu upravu te uz talijanaško-talijansku pokrajinsku vlast. Pojedini radovi sadrže u sebi i šire ocjene situacije u kojoj se Istra nalazila u drugoj polovici XIX. i u počecima XX. stoljeća. Sve to podiže vrijednost ovoga opsegom gotovo enciklopedijskog izdanja, a i sadržajno značajnoga djela u novijoj hrvatskoj historiografiji.

Petar Strčić

DVE DOMOVINI/TWO HOMELANDS (Razprave o izseljenstvu/Migration Studies) 9. Ljubljana, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo, 1999, 262 strani.

V minulem letu je poteklo sto let odkar se je v Prapročah na Dolenjskem rodil slovensko-ameriški pisatelj Louis Adamič. Malo pred izbruhom prve svetovne vojne se je kot štirinajstleten kmečki fant podal "čez lužo" v širni ameriški svet, ki je že dolgo buril njegovo mladostniško domišljijo in v katerem je potešil svojo neizmerno radovednost za družbeno dogajanje v tej multikulturalni in, kot je sam pravil, človeški džungli podobni stvarnosti. V tridesetih letih je, sredi največjih vladnih naporov za pretopitev milijonske priseljenške množice iz vseh koncev sveta v povsem nov, idealen ameriški narod, zaslovel kot socialno angažiran pisatelj in začetnik t.i. etničnih študij. Hkrati pa je s knjigo "The Native's Return", v kateri je opisal ponovno odkrivanje svoje stare domovine, ki jo je po 19 letih obiskal leta 1932, prodril tudi kot izvedenec za balkansko stvarnost. Dogajanju na tem delu sveta se je posvetil zlasti med drugo svetovno vojno in po njej, ko se je zavzemal za zблиževanje ZDA s Titovo Jugoslavijo. Zaradi te dejavnosti je nazadnje, 1951. leta, zagonetno izgubil življenje pod streli še danes neznane ubijalske roke.

Adamičevemu stotemu jubileju je posvečena tudi deveta številka revije Dve domovini / Two Homelands, ki jo izdaja Inštitut za slovensko izseljenstvo pri SAZU. Prinaša nam šest izvornih prispevkov, ki osvetljujejo oziroma dopolnjujejo nekatere aspekte sicer že vsestransko dobro preučene Adamičevega lika. R. Švent razmišlja o pomenu korespondence in dnevniških zapisov za pravilno razumevanje osebnosti intelektualcev. Ustavlja se ob nekaterih primerkih tovrstnega gradiva, ki razodevajo politične poglede mladega Adamiča, pisateljevo dokaj antipatično razmerje z E. Kocbekom, refleksije Adamičevega osnovnošolskega učitelja o razlogih pisateljevega obiska jugoslovanske domovine leta 1949 ter bolečino vidnega slovenskega predstavnika v ZDA ob vesti o Adamičevi nasilni smrti. Zelo zanimiv in mestoma pretresljiv je prispevek Adamičevega nečaka Tineta Kurenta o njegovem odnosu s stricem, katerega je s svojimi pismi od leta 1947 dalje seznanjal z zgodovino njihove rodbine. Iz tega pričevanja izstopa tragedija Adamičevega brata Anteja, ki je med vojno služil pri domobrancih in ga je stiska pred soočenjem z Louisom, filopartizanskim prvakom, privedla do samomora.

Adamičev najmlajši brat France piše o pisateljevih stikih s slovenskimi časnikarji in književniki, ki so se zanj začeli zanimati šele po izidu njegovih prvih dveh knjig (Dinamit in Smeh v džungli), čeprav je imel za sabo že vrsto angleških prevodov slovenske književnosti, med temi tudi Cankarjevega Hlapca Jerneja. Po prvih zvoneh odmevih v slovenskem časopisju in literarnih revijah se je ob obisku domovine Adamič osebno seznanil s slovensko literarno, umetniško in širšo in-